

УДК 343:349,6 (477)

V. Matviychuk

**THE ORIGINS, HISTORICAL-LEGAL ESSAY
ON CRIMINAL-LAW PROTECTION OF WATER
BODIES AND CURRENT STATUS OF THE PROBLEM**

В.К. Матвійчук

доктор юридичних наук, професор,

перший проректор

ВНЗ «Національна академія управління»

**ВИТОКИ, ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ НАРИС
КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ВОДНИХ
ОБ'ЄКТІВ І СУЧАСНИЙ СТАН ПРОБЛЕМИ**

Постановка проблеми. Вода — це один із найважливіших природних ресурсів, що є складовою будь-яких природних об'єктів, в тому числі і живих організмів та людини. У зв'язку з цим особливої актуальності набуває обрана тема даного дослідження у цьому напрямку. У статті на підставі глибокого та всебічного вивчення досліджуваних відносин розкриваються витoki та історія охорони водних об'єктів і сучасний стан проблеми. Зазначена проблема потребує ґрунтовного дослідження, оскільки має важливе значення не тільки для теорії кримінального права, але й у правозастосовній діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-прикладними питаннями такої теми, як кримінально-правова охорона водних об'єктів у цілому та в історичному аспекті зокрема займалися П.П. Андрушко, М.І. Бажанов, Г.І. Балюк, Ю.В. Баулін, Ю.С. Богомяков, В.І. Борисов, Ф.Г. Бурчак, В.І. Вернадський, В.А. Владимиров, М.В. Володько, С.Б. Гавриш, А.В. Галахова, В.К. Гришук, А.П. Закалюк, Ю.С. Колбасов, М.Й. Коржанський, О.М. Костенко, І.П. Лановенко, П.С. Матишевський, М.І. Мельник, П.П. Михайленко, А.А. Музика, В.Л. Мунтян, В.О. Навроцький, М.І. Панов, В.В. Петров, О.Я. Светлов, В.В. Сташис, Є.Л. Стрельцов, С.А. Тарарухін, В.Я. Тацій, В.П. Тихий, С.В. Трофимов, І.А. Тяжкова, В.І. Шақун, Ю.С. Шемшученко, В.З. Янчук, Н.М. Ярмиш, С.С. Яценко, Є.М. Кондратюк, Г.І. Хархота, В.І. Кочуров, К.Т. Мітрошкін, М.Є. Берлянд, Ю.П. Беличенко,

В.А. Петін, М.В. Пільгунов, В.М. Поршнєв, Ю.В. Котельников, В.М. Присяжний та багато інших вчених, які зробили свій внесок у розвиток кримінально-правової науки і кримінальної відповідальності за забруднення, засмічення та виснаження водних об'єктів, правової охорони вод, акцентували увагу на розвиткові гармонійної взаємодії суспільства і природи як у цілому, так і невід'ємної її частини – водних ресурсів та, у більш широкому понятті, водних об'єктів. Але здебільшого ці дослідження були зроблені в минулі роки та на базі застарілого на сьогодні законодавства. Крім того, питання про періодизацію розвитку кримінального законодавства і кримінально-правової охорони водних об'єктів на сьогодні не знайшли свого висвітлення у фундаментальних дослідженнях, тому порушена у статті тема потребує вивчення на сучасному етапі розвитку суспільства та розвитку кримінальної науки в Україні.

Мета статті полягає в дослідженні витоків та історії охорони водних об'єктів і з'ясуванні сучасного стану проблеми.

Основні результати дослідження. Для висвітлення витоків та історичного нарису кримінально-правової охорони водних об'єктів звернемося до етимології понять, що використовуються в даній статті.

Передусім нас цікавлять терміни: «витоки» і «сучасний стан проблеми». Їх тлумачення дається певною мірою в словнику російської мови С.І. Ожегова. Зокрема, таке поняття, як «витоки» у переносному розумінні слова означає початок; першоджерело чого-небудь [1, с. 209]. Ці положення з певною умовністю можна перенести на проблему, що нас цікавить, і тоді межа дослідження в статті буде охоплювати початок кримінально-правової охорони водних об'єктів.

Друге поняття «сучасний стан проблеми» можна з'ясувати за допомогою вивчення трьох термінів: «сучасний», «стан» і «проблеми». Якщо врахувати, що «сучасний» означає «теперішній», який відноситься до нинішнього часу (теперішній стан науки) [1, с. 605], а «стан» – це положення, в якому хто-небудь або що-небудь знаходиться [1, с. 613], в той же час «проблема» вказує на складність питання, завдання, що потребує вирішення, дослідження [1, с. 491], то стосовно нашого інтересу можемо розпочати аналіз витоків кримінально-правової охорони водних об'єктів і сучасного стану цієї проблеми.

Кримінально-правова охорона водних об'єктів у нашій державі має глибоке історичне коріння (витоки). Їх можна з'ясувати лише в аспекті взаємин людини (суспільства) і природи. Разом з тим, аналізуючи історію взаємодії людини з певними природними об'єктами, у відносинах між людьми, зокрема, щодо водних і питань походження проблеми навколишнього природного середовища (в тому числі й витоків кримінально-правової охорони водних об'єктів, бо така не підлягала самостійному дослідженню), на прикладі розвитку людського суспільства і законодавчих ідей з охорони вказаних природних об'єктів, ми проведемо вивчення проблеми, дотримуючись висновку про існування шести загальнолюдських різних за часом і силою впливів людей на природу, а для нашої країни – восьми історичних періодів [2, с. 35–40]. Вони не суперечать, на нашу думку, історичній періодизації, яку пропонують історики та юристи [3, с. 15–16; 4, с. 14–296; 5, с. 4–460]. До цієї періодизації ми схилиє-

мося в нашому дослідженні, виходячи з того, коли людина – похідна від природи – почала експлуатувати водні об'єкти. Більш детально про це йдеться у дослідженнях автора [2, с. 35–4; 6, с. 20–32].

Зважаючи на вищевикладене, на проблемі кримінально-правової охорони водних об'єктів ми зупинимося в межах запропонованої історіографії. Вона нам необхідна, оскільки допомагає виявити й пояснити витoki кримінально-правової охорони водних об'єктів в Україні. Разом із тим слід зробити застереження, що питання періодизації розвитку кримінального законодавства і кримінально-правової охорони водних об'єктів не знайшло свого належного висвітлення. Це зумовлено тим, що: 1) ці питання намагались розглядати відособлено від історичного розвитку суспільства; 2) Україна йшла в найскладніших історичних умовах до своєї самостійності, суверенітету та державності. Про це цілком справедливо писав В.К. Грищук, відзначивши, що історія української кримінально-правової науки (а ми відзначили і кримінально-правової охорони водних об'єктів) залишається зовсім не вивченою [7, с. 8]. Як відомо, наука до теперішнього часу у своїх дослідженнях навіть не коментувала кримінально-правову охорону водних об'єктів, що мали й мають значення в історії людства, в тому числі і для теорії кримінального права. Недостатньо і друкованих матеріалів для такого дослідження, які до того ж потребують належної систематизації. Важливість наукового вивчення кримінально-правової охорони водних об'єктів в історичному аспекті – поза будь-яким сумнівом. Тільки використання історико-правового методу дослідження може донести точність свідчення стосовно генезису кримінально-правової охорони вказаних об'єктів та походження ознак і понять, що входять до неї.

Як свідчить наше дослідження, до цього часу залишається невирішеним питання: чи є наші поняття з кримінально-правової охорони водних об'єктів природженими переконаннями людини як виду, чи вони є надбанням як здобуток розвитку суспільства, свідченням удосконалення й покращення людини (у розумінні роду)? Дослідження таких віддалених періодів, про які йде мова, надало б можливість вирішити це питання не на підставі бажаних умовиводів, а на підставі точних даних і висновків, доведених на фактах, що дійсно існували.

Важливим у цьому аспекті повинні бути провідні чинники, що визначали становлення й характер взаємодії людини з довкіллям на ранніх етапах розвитку. Це загальна природна обстановка і геоморфологічні, кліматичні й екологічні зміни, які відбувалися. Людям доводилось не тільки пізнавати кожен елемент природи, навіпамачки шукати причину та взаємозв'язок між ними, пристосовуватись до них, відшукувати засоби для запобігання забрудненню, засміченню і виснаженню, але й узагальнювати ці знання для визначення свого місця у природному середовищі. Поштовхом для активізації таких процесів були різні зміни клімату, водної й земної поверхні та негативної діяльності людини.

Одним із перших компонентів, із яким мали справу люди, була вода, яка на найраніших етапах становлення людини передусім цікавила її як засіб споживання та купання, тому відштовхуючись від викладеного, спробуємо про-

слідкувати генезис кримінально-правової охорони водних об'єктів на території України.

Вивчення нами різних джерел показує, що поява людини на землі визначила подальше її виживання та існування. Тривалий час її вплив на водні об'єкти був незначний, і антропогенного фактора, як такого, що істотно впливав на складові водних об'єктів, не існувало. Проведеним дослідженням як історичних, так і правових джерел було встановлено, що в історичні періоди розвитку нашого суспільства, починаючи від першого – 20–30 тис. років тому, до третього періоду – X–XIV ст. – кримінально-правової охорони водних об'єктів як об'єктів природи в Україні не існувало [8, с. 29–42; 7, с. 20–24; 2, с. 27–30; 4, с. 26–22]. Це обумовлено насамперед тим, що до нас не дійшло жодного писаного закону, ані навіть згадки про нього. Будь-якого конкретного закону до X ст. не було [9, с. 7; 10, с. 37], тому пошук витоків кримінально-правової охорони водних об'єктів на території нашої держави, на наш погляд, оскільки іншого не доведено на науковому рівні, необхідно розпочинати з XI століття. Таке положення знаходить своє підтвердження тому, що з утворенням родового ладу все більше відбувалося відчуження об'єктів природи (угідь) за окремими сім'ями, в тому числі і водних об'єктів. Ще більше такі тенденції проявилися при утворенні держави [8, с. 29–40; 11, с. 50].

Закріплення угідь (водних об'єктів) породжувало законодавчі акти, що охороняли їх. Порушники правових приписів суворо мали бути покарані. Проте літописи та юридичні джерела того часу нічого не згадують про забруднення, виснаження чи засмічення водних об'єктів. Вивчення нами юридичної та соціально-політичної літератури показує, що феодалізм майже не вніс нічого принципового з досліджуваного питання. Незначне посилення й поживлення охорони водних об'єктів як власності, на нашу думку, могло пояснюватися намаганням феодалів зберегти водні об'єкти (ставки) не тільки для себе, але й для своїх спадкоємців. Це впливало на посилення законів, що карали людей нижчих станів, навіть до смертної кари, за проникнення у володіння аристократів, в тому числі і на їхні водойми.

Послідовно продовжуючи нашу думку щодо правового забезпечення охорони водних об'єктів, звернемося до важливої законодавчої пам'ятки нашої держави – збірника стародавніх законів «Руської Правди», тому що в ньому охоплені майже всі галузі тодішнього права, в тому числі і кримінального. Наше дослідження свідчить, що в ньому відсутні положення про кримінальну відповідальність за забруднення, засмічення та виснаження водних об'єктів.

Підсумовуючи дослідження третього періоду розвитку нашої держави, можна констатувати, що питання кримінально-правової охорони водних об'єктів від забруднення, виснаження або ж засмічення в цьому відрізку часу було відсутнє, але як власність водні об'єкти охоронялися.

Четвертий період (XIV ст. – початок XVIII ст.) іменується в історії України «Козацькою добою». Названий період відзначається застоєм до XIV ст., що пов'язаний з навалою Батия і вторгненнями військ Золотої Орди на наші землі. В цей час нв Україні не діяли Судебник 1467 р., Судебник 1550 р., акти місцевого управління, «Стоглав», акти земських соборів, законо-

давство про державний лад. Інші законодавчі акти хоч і діяли, наприклад, Артикул військовий, але норми, що стосувались екологічного законодавства, були нечисленними і не стосувалися водних об'єктів. Тут слід зробити застереження, що чинні на той час норми права не стосувалися кримінально-правової охорони водних об'єктів як об'єктів природи.

За доби Мазепи чинність царського законодавства поширилася на територію України [12, с. 30]. Стверджувати, що в питанні охорони водних об'єктів це було негативним, хибно, адже досвід народів у цьому плані, в тому числі і наших сусідів, має вивчатися, і найкращі правові та законодавчі ідеї мають використовуватися для реформування нашого законодавства, в тому числі і для кримінально-правової охорони водних об'єктів.

Під час перетворення Росії в абсолютну монархію влада Гетьмана була істотно обмежена царською владою, в тому числі і законодавством. У цьому аспекті, як свідчить наше дослідження, нам необхідно звернутися до п'ятого періоду розвитку нашого суспільства і держави (початок XVIII ст. – початок XX ст.), який дістав назву «Під імперською владою». Для цього періоду характерні витоки складу злочину засмічення водних об'єктів. У цей період в Україні поширювалась дія царського законодавства. Так, у 1718–1819 рр. були видані акти, що забороняли вивозити сміття в річки, канали, протоки, обробляти колоди й дошки на берегах річок, викидати баласт у гаванях, річках і на рейдах. За порушення цих указів передбачалось покарання – заслання на каторгу [13, с. 12]. Тому не можна погодитися із зауваженням Г.П. Новоселова, що як об'єкт кримінально-правової охорони навколишнє природне середовище бере початок з XIX ст. [14, с. 624], виходячи навіть з кримінально-правової охорони водних об'єктів від засмічення, яка бере свій початок з XVIII століття.

Відштовхуючись від вищезазначеного, слід зазначити, що витоками кримінально-правової охорони водних об'єктів було таке злочинне діяння, як засмічення водних об'єктів. Продовжуючи наше дослідження, ми маємо за мету, спираючись на витоки кримінально-правової охорони водних об'єктів, показати, як в історичному плані змінювалася кримінально-правова охорона цих життєво важливих об'єктів природи. Такий історичний екскурс можна зробити, користуючись методами аналізу й синтезу об'єктивних і суб'єктивних ознак досліджуваного нами складу злочину, який змінювався історично, з обґрунтуванням таких змін конкретними соціально-економічними й екологічними умовами. Це допоможе з'ясувати суть, природу кримінально-правової охорони водних об'єктів, спрямувати зусилля на вдосконалення законодавства й практики його застосування і не повертатися в майбутньому до помилок у зазначених сферах людської діяльності.

Для кращого висвітлення проблеми і більш глибокого усвідомлення природи змін, ознак складу злочину розглянемо історичні зміни стосовно цих об'єктів природи і складу злочину, що аналізується. Зазначений нами аспект проблеми важливий тому, що в Україні на сьогодні немає цілісного літопису, який би виніс на поверхню дійсну й правдиву історію кримінально-правової охорони водних об'єктів. Відображення історичної істини у питаннях

кримінально-правової охорони цих природних об'єктів в Україні вимагає, на наш погляд, самостійного й критичного аналізу минулих історичних явищ без будь-якого упередження, ідеологізації та політичної кон'юнктури [15, с. 400].

Отже, наше завдання полягає в тому, щоб з історичної й кримінально-правової точок зору проаналізувати найбільш суттєві кількісні і якісні характеристики розвитку кримінально-правової охорони цих об'єктів природи та запропонувати вдосконалення чинного законодавства. Разом із тим, було б перебільшенням твердження про те, що кримінально-правова охорона водних об'єктів була одним із пріоритетних напрямків у правових інститутах. Це видно з того, що до 80-х років ХХ ст. в Україні вона не досліджувалася на дисертаційному рівні, а історичний аспект – і до цього часу. Певною мірою це також засвідчує і стан чинного кримінального законодавства України, що стоється зазначеної сфери.

Виходячи з цього підходу і маючи витоки складу злочину засмічення водних об'єктів, прослідкуємо генезис об'єктивних і суб'єктивних ознак цього асоціального явища. Так, у зазначених вище нормативних положеннях об'єктом зазначеного злочину були суспільні відносини, що забезпечували охорону водних об'єктів від засмічення. В той же час предметом цього складу злочину були води рік, каналів, води гаваней і рейдів. Щодо об'єктивної сторони цього складу злочину, то необхідно відзначити, що вона характеризувалася активними діями – засміченням. Зміст поняття «засмічення» не розкривався, але, на нашу думку, це виражалося в насиченні водних об'єктів нерозчинними речовинами. Місце учинення злочину – ріки, канали, гавані, рейди. Під засобами вчинення злочину називалося сміття, стружка, кора, баласт.

Суб'єктами цих злочинів були фізичні особи. Виходячи з об'єктивної сторони, яка була сформульована як із формальним складом, можна констатувати, що цей злочин учинявся лише умисно й умисел був прямиий.

Як свідчить наше дослідження, значна кількість норм, присвячених охороні навколишнього природного середовища, були відомі Укладенню про покарання кримінальні й виправні 1845 року. В основному вони відносилися до кримінальних проступків і так званих «маловажних преступлений» та розміщувалися в різних розділах і главах Укладення. Більшість проступків і незначних злочинів, що посягали на відносини, які стосуються навколишнього середовища, були в подальшому перенесені з Укладення в «Устав о наказаниях, налагаемых мировыми судьями» (1864 г.). До них слід віднести, наприклад, «засмічення рік, каналів, джерел або криниць киданням у них каміння, піску тощо, речовин від яких не може бути порчі води» (ст. 52; покарання – грошове стягнення не більше 10 рублів); порушення правил, що передбачені для судноплавства та сплаву лісу по ріках і канавах (ст. 77; покарання – грошове стягнення не більше 50 рублів); скидання баласту на рейді, фарватері або в гавані, в ріках і каналах (ст. 78; покарання, грошове стягнення не більше 100 рублів, у разі повторного вчинення – арешт не більше трьох місяців, або грошове стягнення не більше 300 рублів); засмічення риболовами рік і каналів, або порча берегів (ст. 85 – покарання не більше 20 рублів); порчу води в місцях, де її беруть для внутрішнього споживання, мочення льону або

коноплі, звалювання або виливання нечистот, або кидання шкідливих речовин без умислу на спричинення шкоди народному здоров'ю (ст. 111, покарання – арешт не більше семи днів, або грошове стягнення не більше 25 рублів) [16, с. 140–142].

У зазначеному нормативному акті об'єктом злочинів, що стосується водних об'єктів, були суспільні відносини, що забезпечували охорону водних об'єктів від засмічення, забруднення, порчі, кидання предметів, що не призводять до порчі води.

Значно розширилось коло предметів цих злочинних діянь. Крім вод рік, каналів, гаваней і рейдів, згадується про води криниць, джерел, що свідчить про певне посилення охорони відносин щодо зазначених водних об'єктів.

Щодо об'єктивної сторони цих складів злочинів, то необхідно акцентувати увагу на тому, що вони вчиняються активними діями. Крім таких дій, як засмічення, законодавець вводить такі дії, як кидання засобів, які не призводять до порчі, забруднення води. Що означає така дія, як порча законодавець не пояснює. Відсутнє її пояснення і в кримінально-правовій літературі. Нам здається, що законодавець намагався виокремити таку дію, як засмічення від кидання каміння, піску, маючи на увазі, що засмічення відбувається предметами і речовинами, які легші за воду і знаходяться на поверхні водного об'єкта. Щодо такої дії, як порча води, то вона стосувалася води для внутрішнього споживання.

Така дія, як забруднення характерна для ст. 111 цього нормативного акта і відбувалася у вигляді мочення льону, звалюванні або виливанні нечистих або шкідливих речовин (тобто розчинних речовин).

Характерним для цього нормативного акта є розширення бази такої ознаки об'єктивної сторони складу злочину, як засоби вчинення злочину: каміння, пісок, речовини від яких не може бути порчі води, деревина, льон, конопля, нечистоти, шкідливі речовини. Розширений перелік такої ознаки об'єктивної сторони складу злочину, як місце вчинення злочину, а саме: криниці, моря, фарватери, береги водних об'єктів.

У Кримінальному Уложенні 1903 р., яке так і не набуло чинності, екологічні злочини і проступки передбачалися, в основному, у главах 9-11. До тих, що нас цікавлять у цьому дослідженні, відносилися, наприклад, порча води, що слугувала для пиття або для водопою, киданням, звалюванням, влиттям, спуском у неї або мочінням у ній речовин, що роблять воду непридатною для пиття чи водопою (ст. 220; покарання – арешт на строк не більше одного місяця, якщо внаслідок подібних дій вода стала шкідливою для здоров'я людей, покарання було арештом або в грошовій пені не більше 500 рублів) [17, с. 100–115]. Необхідно звернути увагу на те, що зазначений проект нормативного акта значно звужує суспільні відносини щодо водних об'єктів, лише захищаючи їх від забруднення. Крім того, окреслене лише таке діяння, як забруднення, що було кроком назад у кримінально-правовій охороні водних об'єктів. Також звужений предмет цього злочину.

Важливо також констатувати, що зазначений склад злочину відноситься до так званого злочину з формальним складом, оскільки в ньому зазнача-

ється дія – забруднення, тому, виходячи з означеного, він міг вчинитися лише умисно.

У Кримінальному Кодексі Української РСР від 23.08.1922 та Кримінальному Кодексі Української РСР 1927 р. статей, які були спрямовані на охорону водних об'єктів, не було.

Подальше вдосконалення заходів кримінально-правової охорони водних об'єктів відбулося в Законі Української Соціалістичної Республіки від 30.06.1960 «Про охорону природи», де знову ми знаходимо увагу держави до водних об'єктів. Так, у ст. 23 цього джерела зазначалося, що лісові, земельні і водні простори, природні багатства, які мають особливу наукову, історичну або народногосподарську цінність, оголошуються державними заповідниками, заносяться до спеціального реєстру і беруться під особливу охорону держави.

Згаданий нами вище Закон дав поштовх для введення до Кримінального кодексу Української РСР від 28.12.1960 ст. 228 КК «Забруднення водойм». Ця стаття мала таку редакцію: «Забруднення рік, озер і інших водойм і водних джерел неочищеними й незнезараженими стічними водами, покидьками або відходами промислових і комунальних підприємств, що можуть завдати шкоди здоров'ю людей чи сільськогосподарському виробництву або рибним запасам».

У зазначеній статті об'єктом цього складу злочину були суспільні відносини, які забезпечували охорону рік, озер та інших водойм і водних джерел. Предметом цього злочину були водойми, які знаходилися в нерозривному зв'язку з навколишнім природним середовищем.

Об'єктивна сторона цього складу злочину характеризувалася діянням (дією або бездіяльністю) – забрудненням водойм. Зазначений склад злочину був побудований за конструкцією об'єктивної сторони як діяння з формальним складом, оскільки забруднення – діяння лише могло завдати шкоди здоров'ю людей чи сільськогосподарському виробництву або рибним запасом. Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони цього складу злочину були засоби вчинення злочину (неочищені й незнезаражені води, покидьки та відходи). Ці засоби мали бути скинуті з промислових і комунальних підприємств (джерел забруднення). Місцем вчинення злочину передбачалася територія річки, озера, інших водних об'єктів. Суб'єктом цього злочину могла бути особа, що досягла 16-річного віку. Щодо суб'єктивної сторони, то зазначений склад злочину міг вчинитися з прямим умислом.

Подальше вдосконалення кримінально-правової охорони водних об'єктів ми знаходимо в цьому ж Кримінальному кодексі, але в редакції Указу Президії Верховної Ради УРСР від 12.01.1983 [18] були внесені зміни до ст. 228 КК УРСР. Ст. 228 КК набула такого змісту:

«Ст. 228. Забруднення водойм і атмосферного повітря.

Забруднення рік, озер і інших водойм, водних джерел і підземних вод неочищеними й незнезараженими стічними водами, покидьками або відходами промислових, сільськогосподарських, комунальних і інших підприємств, установ, організацій, що завдало чи могло завдати шкоду здоров'ю людей або сільськогосподарському виробництву або рибним запасам, а рівно...

Ті ж діяння, якщо вони завдали значну шкоду здоров'ю людей або сільськогосподарському виробництву, або потягли за собою масову загибель риби».

Необхідно відзначити, що цими змінами розширено перелік предметів цього злочину підземними водами. Дещо ширше описуються джерела забруднення: ними вже є промислові, сільськогосподарські, комунальні та інші підприємства, установи й організації.

Ч. 1 ст. 228 КК описувала два склади злочину: перший – з матеріальним складом («що завдало шкоду...»), другий – з формальним складом («могло завдати шкоду...»). Натомість ч. 2 ст. 228 КК передбачала такі наслідки, як значна шкода здоров'ю людей або сільськогосподарському виробництву, або потягли за собою масову загибель риби, тобто злочин з матеріальним складом.

Ст. 228 КК України знову зазнає істотних змін у зв'язку з внесеними законами від 08.02.1995 [19] та від 06.03.1996 [20] доповненнями. Насамперед розширилося коло відносин – це охорона водних об'єктів, перелік яких розширився. Так, до предмета злочину законодавець додатково відніс води водосховищ, каналів, ставків, тимчасових водотоків.

Дещо зазнала змін об'єктивна сторона цього складу злочину. Законодавець передбачає лише дію – забруднення, що є кроком назад в охороні водних об'єктів. Крім того, був розширений перелік такої ознаки об'єктивної сторони, як засоби вчинення злочину. До засобів, крім неочищених і незнезаражених стічних вод, покидьків і відходів, віднесли продукти виробництва, паливно-мастильні матеріали, сировину.

Вперше в зазначеній статті як у ч. 1 ст. 228, так і в ч. 2 ст. 228 КК злочин сформульований з ознаками, що передбачають матеріальні склади і наслідки і які тримали формалізовану оцінку (за ч. 1 ст. 228 КК – це шкода, розмір якої перевищує п'ятсот мінімальних окладів заробітної плати). Необхідно акцентувати увагу на тому, що наслідки, зазначені нами в ч. 2 ст. 228 КК, також на той час дещо змінилися. Вони отримали описання, як такі, що викликали захворювання людей, масове знищення об'єктів тваринного й рослинного світу, якщо розмір завданої шкоди, розрахованої на підставі відповідних нормативних актів, затверджених в установленому порядку, перевищує тисячу мінімальних розмірів заробітної плати.

Згідно зі ст. 242 чинного КК України від 05.04.2001 передбачена кримінальна відповідальність за порушення правил охорони вод. Ця стаття викладена в такій редакції:

«Стаття 242. Порушення правил охорони вод

I. Порушення правил охорони вод (водних об'єктів), якщо це спричинило забруднення поверхневих чи підземних вод і водоносних горизонтів, джерел питних, лікувальних вод або зміну їхніх природних властивостей, або виснаження водних джерел і створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи для довкілля.

II. Ті самі діяння, якщо вони спричинили загибель або захворювання людей, масову загибель об'єктів тваринного й рослинного світу або інші тяжкі наслідки...».

Зазначена редакція ст. 242 КК України свідчить про те, що законодавець не скористався історичним досвідом кримінально-правової охорони водних об'єктів, законотворчою технікою описання об'єктивних і суб'єктивних ознак досліджуваного складу злочину. Натомість вдався до ускладненого, незрозумілого для практичного застосування описання сформульованих у ньому ознак, породивши цілу низку проблем, які необхідно вирішити й обґрунтувати в подальших дослідженнях з цього питання.

Що ж стосується цієї проблеми на європейському та загальносвітовому рівнях, то дане питання порушувалося неодноразово в зарубіжних науково-правових джерелах і на міжнародних практичних конференціях [21; 22; 23; 24; 25], але вивчення цієї проблеми щодо вирішення її в зарубіжних практиках неоднозначне та потребує більш детального опрацювання.

Висновок. Таким чином, сучасний стан проблеми кримінально-правової охорони водних об'єктів можна пояснити такими причинами: 1) пасивність у використанні історичного досвіду в законотворчій діяльності щодо кримінально-правової охорони водних об'єктів; 2) відсутність кінцевого розуміння суспільної небезпечності указанного злочину; 3) невирішеність проблеми об'єкта, досліджуваного діяння; 4) дискусійність і ускладнення розуміння предмета складу злочину, відсутність обґрунтування юридично значимих його ознак; 5) наявність помилок щодо розуміння і визначення обов'язкових ознак об'єктивної сторони указанного складу злочину; 6) необґрунтована підміна і використання законодавцем суперечливих термінів і понять «порушення правил охорони вод (водних об'єктів)», «забруднення», «виснаження», «зміна... природних властивостей...», які не створюють повної системи суспільно-небезпечних діянь; 7) проблемність назви складу злочину, передбаченого ст. 242 КК України; 8) невирішеність конструктивних особливостей складу злочину, передбаченого ч. 1 ст. 242 КК України; 9) ставлення щодо кримінальної відповідальності юридичних осіб; 10) спірні позиції щодо суб'єкта і суб'єктивної сторони досліджуваного складу злочину; 11) невирішеність щодо кваліфікуючих ознак, які мають оціночне формулювання, тощо.

Зазначений склад злочину поки що не отримав відповідного аналізу об'єктивних і суб'єктивних ознак складу злочину та спеціальних питань кримінальної відповідальності за порушення правил охорони вод, тому потребує подальших досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Ожегов С.И.* Словарь русского языка / С.И. Ожегов. – М.: Рус. язык, 1987. – 750 с.
2. *Матвейчук В.К.* Уголовно-правовая борьба органов внутренних дел с преступным загрязнением водных объектов: Учебное пособие / В.К. Матвейчук. – К.: НИИ РИО Украинской академии внутренних дел, 1992. – 80 с.
3. *Коркунов Н.М.* История философии права / Н.М. Коркунов. – СПб, 1915. – 145 с.
4. *Січинський В.* Чужинці про Україну / В. Січинський. – Львів: Світ, 1991. – 193 с.

5. *Ситник К.М., Брайон А.В., Гордецкий А.В.* Биосфера. Экология. Охрана природы / К.М. Ситник, А.В. Брайон, А.В. Гордецкий. – К.: Наукова думка, 1987. – 534 с.
6. Матвійчук В.К. Необхідні єдині стандарти для визначення суспільних відносин та системи злочинів, що стосуються навколишнього природного середовища / В.К. Матвійчук // Реформування правової системи України в контексті Європейських інтеграційних процесів. – К.: НАУ, 2005. – С. 20–32.
7. *Гришук В.К.* Кодифікація кримінального законодавства України: проблеми історії і методології / В.К. Гришук. – Львів: Світ, 1992. – 166 с.
8. *Бернер А.Ф.* Учебник уголовного права: Часть общая / А.Ф. Бернер. – Санкт-Петербург, 1865. – 260 с.
9. *Пионтковский А.А.* Курс советского уголовного права / А.А. Пионтковский. – М.: Изд-во «Наука», 1959. – Т. 2. – 368 с.
10. *Фроянов И.Я.* Киевская Русь : Очерки социально-политической истории / И.Я. Фроянов. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1980. – 325 с.
11. Памятники Русского права / Под. ред. С.Ю. Юшкова. – М.: Юрид. лит., 1952. – Вып. 1. – 287 с.
12. Российское законодательство X–XX веков: в 9 томах. – Т.1. – Законодательство Древней Руси. – М.: Юрид. лит., 1984. – 430 с.
13. *Мунтян В.Л.* Правова охорона природи Української РСР / В.Л. Мунтян. – К.: Вид-во Київського державного університету, 1966. – 104 с.
14. Уголовное право. Особенная часть: Учебник / Отв. ред. И.Я. Козаченко, З.А. Незнамова, Г.П. Новоселова. – М.: «Прогрес», 2001. – 860 с.
15. *Рогожин О.Й., Гончаренко В.Д.* Держава і право на Русі в період зародження і становлення феодальних відносин (VI ст.-початок XII століття) / О.Й. Рогожин, В.Д. Гончаренко // Історія держави і права України. Частина 1. – Харків: Основа, 1993. – С. 400–432.
16. Российское законодательство X–XX веков: в 9 т. – Т. 3. – М.: Юрид. лит., 1985. – 380 с.
17. Уголовное Уложение. СПб. : Сенатская типография, 1903. – 496 с.
18. Про внесення змін і доповнень до ст. 228 КК УРСР: Указ Президії Верховної Ради УРСР від 12 січня 1983 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1983. – № 4. – Ст. 50.
19. Про внесення змін до ст. 228 КК України: Закон України від 8 лютого 1995 року // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 8. – Ст. 53.
20. Про внесення змін до ст. 228 КК України: Закон України від 6 березня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 15. – Ст. 70.
21. International Symposium on Trends and Perspectives in Development Science and Technology and their Impact on the Solution of Contemporary Global Problems // Report 7, USSR. – Tallin, 1979. – Jan. 8-12. – P. 1–4.
22. Diario Oficial de 27 de enero de 1984. – P. 80–101.
23. *Jozeph Raz.* Concept of a Legal System / Raz Jozeph. – Oxford, 1970. – 70 p.
24. *Kiss A.* Survey of Current Developments in International Environmental Law / A. Kiss. – Morges. 1976. – 49 p.
25. Lehrbuch des Strafrechts der Deutschen Demokratischen Republik. Allgemeine Teil. – Berline, 1957. – 312 s.

REFERENCES

1. *Ozhegov S.I.* Slovar' russkogo jazyka / S.I. Ozhegov. – M.: Rus. jazyk, 1987. – 750 s.
2. *Matvejchuk V.K.* Ugolovno-pravovaja bor'ba organov vnutrennih del s prestupnym zagryzheniem vodnyh ob#ektov: Uchebnoe posobie / V.K. Matvejchuk. – K.: NII RIO Ukrainskoj akademii vnutrennih del, 1992. – 80 s.
3. *Korkunov N.M.* Istorija filosofii prava / N.M. Korkunov. – SPb, 1915. – 145 s.
4. *Sichynskij V.* Chuzhyntsi pro Ukrainu / V. Sichynskij. – Lviv: Svit, 1991. – 193 s.
5. *Sitnik K.M., Brajon A.V., Gordeckij A.V.* Biosfera. Jekologija. Ohrana prirody / K.M. Sitnik, A.V. Brajon, A.V. Gordeckij. – K.: Naukova dumka, 1987. – 534 s.
6. *Matviichuk V.K.* Neobkhidni jedyni standarty dlja vyznachennia suspilnykh vidnosyn ta systemy zlochyniv, shcho stosuiutsia navkolysnnoho pryrodnoho seredovyscha / V.K. Matviichuk // Reformuvannia pravovoi systemy Ukrainy v konteksti Yevropejskykh intehratsiinykh protsesiv. – K.: NAU, 2005. – S. 20–32.
7. *Hryshchuk V.K.* Kodyfikatsiia kryminalnoho zakonodavstva Ukrainy: problemy istorii i metodolohii / V.K. Hryshchuk. – Lviv: Svit, 1992. – 166 s.
8. *Berner A.F.* Uchebnik ugolovnoho prava: Chast' obshhaja / A.F. Berner. – Sankt-Peterburg, 1865. – 260 s.
9. *Piontkovskij A.A.* Kurs sovetskogo ugolovnoho prava / A.A. Piontkovskij. – M.: Izd-vo «Nauka», 1959. – T. 2. – 368 s.
10. *Frojanov I.Ja.* Kievskaja Rus' : Ocherki social'no-politicheskoi istorii / I.Ja. Frojanov. – L.: Izd-vo LGU, 1980. – 325 s.
11. Pamjatniki Russkogo prava / Pod. red. S.Ju. Jushkova. – M.: Jurid. lit., 1952. – Vyp. 1. – 287 s.
12. Rossijskoe zakonodatel'stvo H-HH vekov: v 9 tomah. – T.1. – Zakonodatel'stvo Drevnej Rusi. – M.: Jurid. lit., 1984. – 430 s.
13. *Muntian V.L.* Pravova okhrona pryrody Ukrainskoj RSR / V.L. Muntian. – K.: Vyd-vo Kyivskoho derzhavnoho universytetu, 1966. – 104 s.
14. Ugolovnoe pravo. Osobennaja chast': Uchebnik / Otv. red. I.Ja. Kozachenko, Z.A. Neznamova, G.P. Novoselova. – M.: «Progres», 2001. – 860 s.
15. *Rohozhyn O.I., Honcharenko V.D.* Derzhava i pravo na Rusi v period zarozhzhennia i stanovlennia feodalnykh vidnosyn (VI st.-pochatok XII stolittia) / O.I. Rohozhyn, V.D. Honcharenko // Istorii derzhavy i prava Ukrainy. Chastyna 1. – Kharkiv: Osnova, 1993. – S. 400–432.
16. Rossijskoe zakonodatel'stvo H-HH vekov: v 9 t. – T. 3. – M.: Jurid. lit., 1985. – 380 s.
17. Ugolovnoe Ulozhenie. SPb. : Senatskaja tipografija, 1903. – 496 s.
18. Pro vnesennia zmin i dopovnen do st. 228 KK URSSR: Ukaz Prezydii Verkhovnoi Rady URSSR vid 12 sichnia 1983 r. // Vidomosti Verkhovnoi Rady URSSR. – 1983. – № 4. – St. 50.
19. Pro vnesennia zmin do st. 228 KK Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 8 liutoho 1995 r. // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. – 1995. – № 8. – St. 53.
20. Pro vnesennia zmin do st. 228 KK Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 6 bereznia 1996 r. // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. – 1996. – № 15. – St. 70.
21. International Symposium on Trends and Perspectives in Development Science and Technology and their Impact on the Solution of Contemporary Global Problems // Report 7, USSR. – Tallin, 1979. – Jan. 8-12. – P. 1–4.

22. Diario Oficial de 27 de enero de 1984. – P. 80–101.
23. Jozeph Raz. Concept of a Legal System / Raz Jozeph. – Oxford, 1970. – 70 p.
24. Kiss A. Survey of Current Developments in International Environmental Law / A. Kiss. – Morges. 1976. – 49 p.
25. Lehrbuch des Strafrechts der Deutschen Demohratischen Republik. Allgemeine Tell. – Berline, 1957. – 312 s.

Матвійчук В.К. Витоки, історико-правовий нарис кримінально-правової охорони водних об'єктів і сучасний стан проблеми

У статті на підставі глибокого й всебічного вивчення досліджуваних відносин розкриваються витoki та історія охорони водних об'єктів і сучасний стан проблеми. Дана проблема потребує ґрунтовного дослідження, оскільки має важливе значення не тільки для теорії кримінального права, але й у правозастосовній діяльності.

Ключові слова: витoki, історико-правовий нарис, кримінально-правова охорона водних об'єктів, сучасний стан проблеми.

Матвейчук В.К. Истоки, историко-правовой очерк уголовно-правовой охраны водных объектов и современное состояние проблемы

В статье на основании глубокого и всестороннего изучения исследуемых отношений раскрываются истоки и история охраны водных объектов и современное состояние проблемы. Данная проблема требует тщательного исследования, поскольку имеет важное значение не только для теории уголовного права, но и в правоприменительной деятельности.

Ключевые слова: истоки, историко-правовой очерк, уголовно-правовая охрана водных объектов, современное состояние проблемы.

Matviychuk V. The origins, historical-legal essay on criminal-law protection of water bodies and current status of the problem

The article is based on a deep and comprehensive study investigated relationships reveals the origins and history of water facilities and the current state of the problem. This issue requires thorough research as essential not only for theory of criminal law, but also in law enforcement activities.

Keywords: Origins; Historical-legal essay; Criminal protection of water bodies; Current state of the problem.

Стаття надійшла до редакції 16.04.2016.